

Influence of international and domestic context on Croatian agricultural policy outputs

Utjecaj međunarodnog i domaćeg konteksta na ishode hrvatske agrarne politike

Tihana KOVAČIČEK¹ (✉), Zdravko PETAK², Ornella MIKUŠ¹

¹ University of Zagreb Faculty of Agriculture, Department of Agricultural Economics and Rural Development, Svetošimunska 25, 10000 Zagreb, Croatia

² Faculty of Political Science of Zagreb University, Lepušićeva 6, 10000 Zagreb, Croatia

✉ Corresponding author: tkovacicek@agr.hr

Rad je izvod iz doktorskog rada Tihane Kovačiček, mag.ing.agr. naslova:

“Izrada i testiranje modela evaluacije procesa kreiranja agrarne politike u segmentu postavljanja ciljeva i odabira mjera”

ABSTRACT

The paper analyses the key events of the international and domestic context of the Croatian agricultural policy-making process in the period from 1995 to 2013. By mapping the key events and outputs of the policy set out in the development documents of the Croatian agriculture, it was determined that the domestic context influences 51% policy outputs. By analysing the content of 71 scientific papers, 84 recommendations are outlined. Comparative analysis of recommendations and policy outputs revealed that 52% of policy outcomes contains recommendations of scientific community. Research has shown that policy-making in the 1995- 2013 period is influenced by the domestic context and that Croatian agricultural policy is evidence-based because more than 50% of the recommendations of the scientific community is considered. This is the first research that analyses the impact of the international and domestic context on policy making.

Keywords: Croatian agricultural policy, policy outputs, strategic documents of Croatian agriculture

SAŽETAK

U radu se kvalitativnom analizom znanstvenih radova utvrđuju ključni događaji međunarodnog i domaćeg konteksta kreiranja hrvatske agrarne politike u razdoblju od 1995. do 2013. Mapiranjem ključnih događaja i ishoda politika (ciljeva) postavljenih razvojnim dokumentima hrvatske poljoprivrede utvrđeno je kako domaći kontekst utječe na 51% ishoda politika. Analizom sadržaja 71 znanstvenog rada izdvojeno je 84 preporuka znanstvene zajednice. Komparativnom analizom s ishodima politika utvrđeno je kako 52% ishoda politika sadrži preporuke znanstvene zajednice. Istraživanje je pokazalo kako na kreiranje politika u razdoblju od 1995.-2013. utječe domaći kontekst te da su politike temeljene na dokazima jer je uvaženo više od 50% preporuka znanstvene zajednice. Ovim istraživanjem se prvi put analizira utjecaj međunarodnog i domaćeg konteksta na kreiranje politika.

Ključne riječi: hrvatska agrarna politika, ishodi politika, razvojni dokumenti hrvatske poljoprivrede

DETAILED ABSTRACT

According to the taxonomy of public policies, agricultural policy is part of special sectoral policies. Agricultural policy represents the governments' overall activity towards agriculture. Agricultural policy-making, which could take several decades, should consider both domestic specificities and other's countries examples of good practices. Environment, power, ideas, institutions and process influence policy-making process. Environment of Croatian agricultural policy-making process encompasses international and domestic context. International context refers to developments within World Trade Organization (WTO) and EU's Common Agricultural Policy (CAP), and membership criteria for WTO and EU. Domestic context is influenced by social and political events within Croatia. The aims of the paper are: (1) to determine key events of international and domestic context; (2) to map key events and Croatian agricultural policy outputs (goals and objectives); (3) to determine which context prevails in Croatian agricultural policy outputs; (4) to outline the recommendations of the scientific community, and (5) to determine if Croatian agriculture policy-making is evidence based. The research period (1995-2013) is, by critical junctures, divided on 4 sub periods: (1) passing the first Strategy of Croatian agriculture development (1995-2000), (2) passing the first Agricultural Law (2001-2004), (3) beginning of EU membership negotiations (2005-2008), and (4) Croatian agricultural policy reform (2009-2013). The key events of international and domestic context are outlined by qualitative analysis of scientific papers. Key events in international context are including agriculture in trade negotiations within WTO, lowering agricultural domestic support, improving market access and abolishing export subsidies (Table 1). In domestic context, key events are Croatia's independence, war destruction, and including WTOs' and EUs' principles in agricultural policy-making process (Table 2). Key events are compared with agricultural policy outputs set by the Croatian agricultural strategic documents: (1) Strategy of development of Croatian agriculture (1995), (2) Agricultural and fishery strategy (2002), (3) National program for agriculture and rural areas (2003-2005), (4) SAPARD program plan for agriculture and rural development (2005-2006), (5) IPARD program plan for agriculture and rural development (2007-2013), and (6) Strategy of rural development (2008-2013). The analysis showed that the domestic context prevails in 43 (52%) out of 83 policy outputs. International context affects only 13 (15%) policy outputs, and international and domestic context combined effect 27 (33%) outputs (Table 3). By analysing the content of 71 scientific papers, 84 recommendations are outlined. Comparative analysis of recommendations and policy outputs is used to determine whether Croatian agricultural policy is evidence based. Since 76% (64) recommendations are accepted (Table 4), it can be assumed that Croatian agricultural policy is evidence based. This research is a part of doctoral thesis in which Croatian agricultural policy process, in the segment of setting goals, objectives and measures, is evaluated for the first time.

UVOD

Kontekst javnih politika (policy-making context) u osnovi obuhvaća čitav niz političkih, društvenih, ekonomskih i kulturnih čimbenika koji utječu na sam proces stvaranja politika u pojedinim sektorskim područjima. U jednom od najpoznatijih američkih uvoda u javne politike Kraft i Furlong (2007) u kontekst javnih politika ubrajaju niz društvenih, ekonomskih, političkih i kulturnih čimbenika, te čimbenika vezanih uz oblik vladavine koji je na djelu u Sjedinjenim Državama. Navedeni čimbenici, uzeti zajedno „određuju koji će problemi postati važni, koje se alternative javnih politika ozbiljno razmatraju i koji se oblici djelovanja smatraju ekonomski i politički izvedivima“ (Kraft i Furlong, 2011, p. 10). Izraz kontekst javnih politika u standardnoj literaturi

iz policy znanosti uključuje, dakle, razmjerno širok popis čimbenika. Pojedini znanstvenici u taj kontekst ubrajaju i aktere javnih politika, tako da Howlett i sur. (2009) smatraju da kontekst čine institucije, ideje i akteri. Birkland (2011) kontekst javnih politika određuje nešto uže, razdvajajući povijesne i strukturne aspekte konteksta od djelovanja formalnih i neformalnih aktera. Neovisno o tome na koji način određujemo njegov obuhvat kontekst javnih politika snažno utječe na procese formulacije, implementacije i evaluacije javnih politika. U razmatranju utjecaja pojedinih institucionalnih aranžmana ili aktera na ishode javnih politika (policy outputs) razlikuju se način utjecaja domaćih i međunarodnih institucija i aktera. Načini klasifikacije domaćih aktera koji sudjeluju u stvaranju politika su brojni, no u demokratskim sustavima

obično se ističu izabrani političari, javnost, javna uprava, političke stranke, interesne skupine, istraživački instituti koji zagovaraju politike (think tanks), masovni mediji, te akademski istraživači javnih politika i konzultanti (Howlett, i sur., 2009, p. 61-75). Nasuprot njima mnoštvo je međunarodnih organizacija i profesionalnih udruženja, ali i nevladinih organizacija, koje vrlo snažno utječu na domaće javne politike. Načini na koje spomenuti čimbenici utječu na ishode javnih politika mogu pri tome biti vrlo raznoliki. Mogu se, primjerice, odnositi na utjecaj ukotvljenih interesa u procesima stvaranja javnih politika, ali isto tako mogu biti određeni kapacitetima javne uprave ili pak različitim oblicima uvjerenja, te dominantnim ideologijama, koje bitno utječu na smjer državnih intervencija u pojedinim sektorskim područjima.

Javne politike (policy) kao u osnovi racionalni aspekt političkog života, kojim se nastoje rješavati problemi s kojima se zajednica suočava, za razliku od politike (politics) kao gole borbe za moć i stjecanje političkih pristaša, pogodno su područje za evaluaciju njihovih ishoda. Budući da je u samoj srži javnih politika „ostvarenje temeljnih društvenih ciljeva, jedini način da se ti ciljevi ostvare jest da osnovnim zahtjevima javnih politika dade prednost pred kompromisima svakodnevnoga političkog života“ (Petak i Petković, 2014, p. 939).

Evaluacija utjecaja različitih vrsta konteksta na ishode javnih politika nije novo istraživačko pitanje. U ovom radu razmotrit će se utjecaj policy konteksta na agrarnu politiku, koja se u uobičajenim tipologijama javnih politika obično svrstava u sektorske javne politike, u koje još primjerice spadaju prometna, energetska i politika zaštite okoliša (Compston, 2004). Javne politike se dijele još na politike klasičnih državnih resora (poput vanjske, obrambene, politike unutarnji poslova, politike nacionalne sigurnosti, imigracijske politike itd.), ekonomske politike (makroekonomska politika, investicijska politika, politika regulacije gospodarstva itd.) i socijalne politike (mirovinska politika, obiteljska politika, zdravstvena politika itd.). Agrarna politika je cjelokupna aktivnost nositelja ekonomske politike prema poljoprivredi. Mihalj (1999, p. 103) smatra kako je „jedan od najsloženijih segmenata gospodarske politike“. Čine ju 4 elementa:

(1) ciljevi, (2) sredstva, mjere i metode djelovanja, (3) nositelji, te (4) učinci (Franić i Kumrić, 2009.). Općenito govoreći, ciljevi i mjere pripadaju u ishode javnih politika (outputs) koji se odnose na zakonodavne akte koji definiraju opseg i sredstva djelovanja (Vedung, 2009).

U definiranju i kreiranju agrarne politike, koje može trajati desetljećima, potrebno je uvažiti domaće specifičnosti i primjere dobrih praksi drugih država (Bilić, 1998). Agrarnu politiku se nikako ne smije svesti samo na problem struke. Potrebno ju je rješavati kao političko pitanje, kako se ne bi stavila „na marginu i temelje na kojima ju je nemoguće riješiti“ (Bilić, 1996, p. 272).

Govoreći o utjecaju okruženja na kreiranja hrvatske agrarne politike, ističu se međunarodni i domaći kontekst. Međunarodni kontekst podrazumijeva događaje u sklopu Svjetske trgovinske organizacije (WTO) i Zajedničke poljoprivredne politike (ZPP) Europske unije (EU). Ti događaji se najviše odnose na liberalizaciju (poljoprivredne) trgovine i smanjivanje domaćih potpora poljoprivredi. Međunarodni kontekst također uključuje i zahtjeve za članstvo u WTO-u i EU, a koje je Hrvatska morala implementirati u svoje zakonodavstvo. S druge strane, domaći kontekst je pod utjecajem društvenopolitičkih događaja unutar granica Hrvatske.

Poljoprivreda kao javna politika i njeno kreiranje u Hrvatskoj nisu istraživani. Izuzetak su radovi usmjereni na njenu prilagodbu ZPP-u (Franić i Ljubaj, 2014, 2015; Franić i Mikuš, 2013). Oni ukazuju na administrativne zapreke i manjkavu diseminaciju informacija te nerazlikovanje općih ciljeva (goals) od specifičnih (objectives) (Franić i Ljubaj, 2014, 2015; Franić i Mikuš, 2013) što je u skladu s istraživanjima vezanim uz javne politike u Hrvatskoj (Petak, 2007).

Ciljevi rada su: (1) utvrditi ključne događaje međunarodnog i domaćeg konteksta; (2) mapirati ključne agrarnopolitičke događaje s ishodima politika (ciljevima); (3) utvrditi koji kontekst prevladava u ishodima agrarne politike, (4) izdvojiti preporuke znanstvene zajednice te (5) utvrditi jesu li politike temeljene na dokazima (evidence-based policy-making).

MATERIJALI I METODE

Kvalitativnom analizom znanstvenih radova izdvojeni su ključni događaji međunarodnog i domaćeg konteksta. Oni su potom komparativnom analizom mapirani s ishodima politika. Na taj način je utvrđeno koji kontekst prevladava u ishodima politika. Analizom sadržaja 71 znanstvenog rada izdvojene su preporuke znanstvene zajednice kreatorima politika. Njihovo sadržavanje u ishodima politika, odnosno temeljenje politike na dokazima je utvrđeno komparativnom analizom preporuka i ishoda politika.

Ishode politika predstavljaju ciljevi i mjere postavljeni razvojnim dokumentima hrvatske poljoprivrede u razdoblju od 1995. do 2013. Razdoblje istraživanja je kritičnim točkama hrvatske agrarne politike podijeljeno na 4 podrazdoblja:

- 1995. godine je usvojena prva Strategija razvitka hrvatske poljoprivrede (razdoblje 1995.-2000.)
- 2001. godine je usvojen prvi Zakon o poljoprivredi (razdoblje 2001.-2004.)
- 2005. godine su započeti pregovori s Europskom unijom (razdoblje 2005.-2008.)
- 2009. godine državna potpora se „rasparuje“ (decoupling) od proizvedenih količina (razdoblje 2009.-2013.).

Kritične točke su osnova metode povijesnog institucionalizma (historical institutionalism), općeg pristupa u istraživanju političkih institucija, uz uvažavanje i drugih uvjeta (primjerice, ekonomskih i socijalnih) u kojima se odvija politički proces (Sošić, 2007). Pristup se koristi i za analizu reformi Zajedničke poljoprivredne politike (ZPP) Europske unije (Lasan, 2012; Garzon, 2006).

U promatranom razdoblju je doneseno 14 dokumenata (3 zakona o poljoprivredi, 5 zakona o državnoj potpori, 3 programa ruralnog razvoja i 3 strategije razvoja poljoprivrede). Međutim, istraživanje je usmjereno samo na razvojne dokumente hrvatske poljoprivrede: Strategiju razvitka hrvatske poljoprivrede (1995.), Strategiju poljoprivrede i ribarstva Republike Hrvatske (2002.), Nacionalni program za poljoprivredu i seoska područja

(2003.-2005.), SAPARD Program planu za poljoprivredu i ruralni razvoj za 2005.-2006., IPARD Program: plan za poljoprivredu i ruralni razvoj 2007.-2013. i Strategiju ruralnog razvoja Republike Hrvatske 2008.-2013.

REZULTATI I RASPRAVA

Ključni događaji međunarodnog i domaćeg konteksta

Događaj koji je imao presudnu ulogu na međunarodnu agrarnu politiku i njeno kreiranje je uključivanje poljoprivrede u trgovinske pregovore (Urugvajski runda) u sklopu tadašnjeg Općeg sporazuma o carinama i trgovini (General Agreement on Tariff and Trade, GATT-a). Pregovori rezultiraju prerastanjem GATT-a u WTO i donošenjem Sporazuma o poljoprivredi (1994.). Sporazum o poljoprivredi propisuje poboljšanje pristupa tržištu, smanjenje domaće zaštite poljoprivrede i smanjenje izvoznih subvencija (Božić, 1999).

Završetak pregovora u sklopu Urugvajske runde nije bio moguć bez reforme ZPP-a. Reformom iz 1992. (MacSharryjeva reforma), prvom nakon uspostave ZPP-a 1962., smanjene su tržišne cijene i uvedena izravna kompenzacijska plaćanja te mjere zaštite okoliša. Ojačane su strukturne mjere i uvedene mjere ruralnog razvoja (Garzon, 2006).

Na kreiranje hrvatske agrarne politike najvažniju ulogu ima osamostaljivanje Hrvatske i ratna razaranja početkom 1990.-ih. Do kreiranja i usvajanja Strategije razvitka poljoprivrede (1995.), hrvatska agrarna politika se provodi prema legislativi preuzetoj iz saveznog zakonodavstva. Potpora se temelji na sustavu zaštitnih cijena, dodatnih novčanih poticaja i naknada, te kvota i carina (MPŠ i FAO, 1995). Kreatori politika nastoje što prije ukloniti posljedice rata, obnoviti razorena sela i devastiranu poljoprivredu, a izbjegle i prognane stanovnike vratiti njihovim kućama (Milinković, 2000).

U prvom podrazdoblju istraživanja (1995.-2000.), u međunarodnom kontekstu 1999. dolazi do ponovne reforme ZPP-a (Agenda 2000). Reforma je dio šireg paketa financijskog planiranja i reformi javnih politika čije je središnje pitanje bila proračunska disciplina. Radi se o

pripremi EU za ulazak zemalja Srednje i Istočne Europe (SIE). ZPP se Agendom 2000 dijeli na 2 stupa: tržišno-cjenovnu potporu i ruralni razvoj. Potpore proizvodnji se zamjenjuju izravnim plaćanjima koja su vezana uz poštivanje okolišnih standarda (višestruka sukladnost). Postavlja se gornja granica plaćanja koju poljoprivrednik godišnje može ostvariti te modulacija izravnih plaćanja u skladu sa socioekonomskim kriterijima. Drugi stup se uspostavlja s ciljem objedinjavanja postojećih raspršenih mjera u jedinstveni okvir. Temelji se na mjerama strukturne politike (Garzon, 2006).

U ovom razdoblju Hrvatske se priprema za ulazak u WTO. Agrarnu politiku karakterizira zaštita hrvatske poljoprivrede od razvijenije zapadnoeuropske i poticanje konkurentnosti, uz istovremeno uvažavanje zahtjeva za članstvo u WTO-u (smanjenje domaće zaštite i liberalizacija trgovine) (Franić, 2005). Poljoprivreda je jedna od glavnih prepreka pristupanju WTO-u jer liberalizacija predstavlja opasnost da jeftini poljoprivredni proizvodi preplave domaće tržište bez mogućnosti primjene mjera carinskog ograničenja i bescarinske zaštite (Mihalj, 1999). Većina pitanja nisu predmet pregovora pošto se radi o striktnim pravilima koje zemlja kandidatkinja mora prihvatiti. Pregovori se zapravo vode samo oko pitanja zbirnih mjera potpore.

Cilj ulaska u WTO i EU nameće potrebu zaokreta od tržišno-cjenovne potpore prema strukturnoj potpori i izravnim plaćanjima (Franić i Žimbek, 2003). Cjenovna reforma započinje 1998. Cjenovni sustav se do tada temeljio na troškovnom načelu, što je rezultiralo nedovoljnim uvažavanjem utjecaja svjetskog tržišta na domaće cijene i ulaganjima u djelatnosti i proizvodnje koje nisu imale odgovarajući stupanj efikasnosti. Godinu kasnije, Zakonom o novčanim poticajima i naknadama u poljoprivredi i ribarstvu (NN 29/99), mijenja se obuhvat i struktura poticanih proizvoda, uvodi se 130 vrsta poticaja, te se biljna proizvodnja potiče po površini uz isplate za podizanje višegodišnjih nasada. U stočarstvu su uvedene selektivne isplate za rasplodnu stoku i tovljenike, najviše na području od posebne državne skrbi (PDS). Izdvajaju se vitalna poljoprivredna gospodarstva (PG) koja se potiču

modelima tržišno-cjenovne politike i kapitalnih ulaganja, a za nekonkurentna gospodarstva se kreira sustav s obilježjima strukturne politike (potpora dohotku, mirovine, potpore programima ruralnog razvoja). Većina potpore je tržišno-cjenovna, a visoka razina vanjskotrgovinske zaštite osnovnih poljoprivrednih proizvoda se i dalje zadržava (Franić i Žimbek, 2003).

Ciljevi agrarne politike su rezultat ekonomskih i agrarno-političkih analiza u okviru upravnih službi, ali početkom 1990.-ih nisu formalizirani te nisu razrađene mjere i instrumenti njihova ostvarivanja. Strategija ciljeve agrarne politike usmjerava prema ruralnom prostoru, te se počinje stvarati dobra zakonska podloga usmjerena na ruralni razvoj (Franić i sur., 2003; Franić, 2006). Međutim, poljoprivredno zakonodavstvo samo djelomično uređuje poljoprivrednu djelatnost, zakonski i podzakonski akti uređuju pojedina područja, ali nedostaje krovni zakon (Žimbek i sur., 1999).

Proračunske isplate ne uspijevaju nadoknaditi gubitke poljoprivrednicima (Franić, 1999). Temeljenje cjenovnog sustava na troškovnom načelu je dovelo do ulaganja u djelatnosti i proizvodnje koje nisu imale odgovarajući stupanj efikasnosti (Franić, 2005). Najštićeniji je sektor žita, te stočarstvo koje je do 1995. diskriminirano. Reforme uslijed članstva u WTO-u te uvođenje sustava nacionalnih kvota međunarodni stručnjaci ocjenjuju kao „zaostatak iz razdoblja centralnog planiranja“ (Franić, 2005, p. 137) i u suprotnosti s načelima tržišne orijentacije. Na kraju promatranog razdoblja, Hrvatska pristupa WTO-u (studeni 2000.), a preuzete obveze utječu na kreiranje agrarne politike u sljedećem razdoblju. Hrvatska se obvezala na uspostavu jednog od najliberalnijih trgovinskih sustava unutar WTO-a (VRH, 2005a).

Međunarodni kontekst, u podrazdoblju od 2001. do 2004. obilježavaju 2 događaja: nastavak pregovora u sklopu WTO-a (Doha) i reforma ZPP-a. Pregovori u sklopu WTO-a uključuju i pitanja domaće potpore poljoprivredi, pristup tržištima i izvoznu konkurentnost. Iako zamišljen kao srednjoročni pregled (Mid-Term Review, MTR), uslijed pritiska javnosti i nove runde pregovora u sklopu WTO-a, prerasta u reformu. Srž reforme je pitanje dohodovne

potpore, dolazi do potpunog raspriivanja izravnih plaćanja od proizvodnje (decoupling). Plaćanja se transformiraju u jedinstveno plaćanje temeljem povijesnih referenci i površina. Formira se Europski poljoprivredni fond za ruralni razvoj (European Agricultural Fund for Rural Development, EAFRD) koji se djelomično financira kroz modulaciju (Garzon, 2006).

Hrvatska agrarna politika u svojim osnovnim elementima "oponaša" zapadnoeuropske modele uz slabe pokušaje prilagodbe domaćim uvjetima (Franić i Žimbek, 2003). U ovom razdoblju, najveće promjene su vezane uz uklanjanje nedostataka prijašnjeg sustava potpora. Na kreiranje domaće agrarne politike utječu obveze prema WTO-u i odredbe Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SSP). SSP se potpisuje krajem 2001. godine i omogućuje bescarinski izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda na tržište EU (uz izuzetak, ribe i ribljih prerađevina, vina i baby beef-a) te postupno ukidanje carina na uvoz proizvoda iz EU (Mikuš, 2010). Hrvatska 2003. podnosi zahtjev za punopravno članstvo u EU, čime formalno započinje proces pristupanja EU (MEI, 2004).

Hrvatska napokon dobiva krovni Zakon o poljoprivredi (NN 66/01, 83/02). Zakon definira osnovne pojmove koji se odnose na poljoprivredu i njezin sastav, te operacionalizira važne sadržaje i dijelove agrarne politike i mogućih novih institucija. Postavljen je općeniti okvir shema potpore poljoprivredi, odnosno definirani su osnovni instrumenti (EK, 2006 prema Möllers i sur. 2009, p. 28). Donosi se i Zakon o državnoj potpori poljoprivredi, ribarstvu i šumarstvu (NN 87/02, 117/03) koji predviđa četiri modela potpore i povećava udio ruralnog razvoja. Poštuju se međunarodno preuzete obveze (WTO) i usklađuju se instrumenti s instrumentima ZPP-a (MPŠVG prema Möllers i sur., 2009, p. 28). Zakon pojednostavljuje sustav potpore, ujednačava visinu poticaja po sjetvenoj površini i proširuje obuhvat površina za koje će poticaji biti isplaćivani. Uspostavlja se baza podataka za potrebe kreiranja i analize agrarne politike i smanjuju se mogućnosti zlorabe sustava. Zakon određuje modulaciju, a pravila višestruke sukladnosti nisu u potpunosti ugrađena. Komercijalna PG su obvezna ući u sustav PDV-a (MEI, 2004). Izmjenama i dopunama

Zakona poljoprivredna potpora se usmjerava prema radno zahtjevnijim proizvodnjama (stočarstvo, voćarstvo, vinogradarstvo), a dohodovna potpora postaje glavni oblik potpore nekomercijalnim gospodarstvima. Jača udio investicijskih potpora i programa ruralnog razvoja u ukupnim potporama (MVPEI, 2005).

Donose se i zakoni utemeljeni na uvažavanju regionalnih specifičnosti. Na lokalnim razinama se javljaju aktivnosti kreiranja strategija, osmišljavanja i realizacije projekata ruralnog razvoja (prednjače Istarska i Zagrebačka županija). Projekti strane pomoći također sudjeluju u financiranju projekata i programa (Franić, 2006).

Ipak, u proračunu i dalje prevladava proizvodna potpora s čak 92,6% (Franić, 2006 prema Möllers i sur., 2009, p. 28), od kojih 30% otpada na mliječni sektor (MPŠVG, 2005 prema Möllers i sur., 2009, p. 28).

Mjere agrarne politike se provode putem Nacionalnog programa za poljoprivredu i seoska područja (2003.). Godinu dana prije Nacionalnog programa, donesena je Strategija poljoprivrede i ribarstva Republike Hrvatske (2002.) kojom se ciljevi agrarne politike proširuju na seoski prostor.

Krajem podrazdoblja 2005.-2008. na međunarodnom planu završava nova runda pregovora (Doha) u sklopu WTO-a. Ukupna domaća potpora i carinske pristojbe se dodatno smanjuju. Izvozne subvencije se također smanjuju uz obvezu njihova ukidanja do kraja 2013. (EP, 2017). S ciljem pojednostavljenja sustava plaćanja, usvajanja tržišnih mehanizama u skladu s pregovorima u sklopu WTO-a, te uključivanja novih izazova (klimatske promjene, očuvanje bioraznolikosti), 2008. ZPP se ponovo reformira. Zdravstveni pregled (Health-check) ukida mjeru ugara i predviđa ukidanje mliječnih kvota do 2015. godine (uz njihov postepen rast). Sve je veći naglasak na plaćanjima nevezanim uz proizvodnju i uvodi se shema jedinstvenog plaćanja po gospodarstvu. Proizvodno vezana potpora je zadržana u osjetljivim sektorima i onima od strateške važnosti za zemlje članice, te krave dojilje, ovce i koze. Mehanizmi intervencije ne smiju onemogućavati i usporavati poljoprivrednike u odgovoru

na tržišne signale. Zbog toga se ukidaju u pojedinim sektorima, a u pojedinima primjenjuju kod pada cijena do određene razine i do proizvodnje određene količine (Meyn, 2008).

Hrvatska početkom razdoblja prolazi analitički pregled usklađenosti domaće agrarne politike s pravnom stečevinom EU. Izvješće ukazuje na djelomičnu usklađenost u pripremi za članstvo. Uređivanje statističkih podataka postaje prioritet, a izrada Strategije unaprjeđenja poljoprivredne statistike mjerilo za otvaranje pregovora¹. Pojedini elementi ZPP-a su prisutni, ali su pripreme za uspostavu osnovnih instrumenata upravljanja ZPP-om u početnoj fazi. Marginalna je uloga izravnih plaćanja, slabi su administrativni kapaciteti i neusklađeni su tržišni redovi. Prisutan je napredak u politici ruralnog razvoja, ali je potrebno dodatno ojačati drugi stup agrarne politike (EK, 2006).

U ovom razdoblju izravna potpora čini 90% ukupnih potpora, za ruralni razvoj se izdvaja 6% sredstava ukupnih potpora, a za nekomercijalna gospodarstva 4% (VRH, 2006). Povećavaju se potpore za stočarstvo (restrukturiranje poljoprivredne proizvodnje), te se uvode programi potpore ulaganjima usmjereni na povećanje konkurentnosti i samodostatnosti (Möllers i sur., 2009).

Božić i sur. (2005) uočavaju kako kreatori politika imaju sužene mogućnosti u svom djelovanju. Pretpristupni programi kao ciljeve agrarne politike postavljaju povećanje konkurentnosti kroz strukturne promjene i povećanje potpore za mjere strukturne politike. Prepoznaju kako povećanje konkurentnosti nije moguće bez tehničke i tržišne infrastrukture. Dodatni ciljevi su jačanje institucionalnih i administrativnih kapaciteta, usklađivanje statistike i uvođenje tržišnih redova (VRH, 2004, 2005b, 2007, 2009, 2010, 2011, 2012). Donosi se Strategija ruralnog razvoja Republike Hrvatske 2008.-2013. (MPRRR, 2008), prema kojoj su ciljevi agrarne politike poboljšanje konkurentnosti; očuvanje, zaštita i održivo korištenje okoliša; poboljšanje kvalitete

života u ruralnim područjima i poboljšanje učinkovitosti institucijskog okruženja. Za potrebe povlačenja sredstava iz pretpristupnih fondova donose se SAPARD program Plan za poljoprivredu i ruralni razvoj za 2005.-2006. (MPŠVG, 2005) i Plan za poljoprivredu i ruralni razvoj – IPARD program 2007.-2013. (MP, 2014).

Posljednje podrazdoblje (2009.-2013.) u međunarodnom kontekstu karakterizira ekonomska kriza. EU se priprema za novo proračunsko razdoblje (2014.-2020.). Struktura proračuna ZPP-a je pod utjecajem krize, a u samo oblikovanje ZPP-a se uključuje i javnost putem javne rasprave. ZPP u ovom podrazdoblju postaje „pokretna meta“. Kreatori domaće agrarne politike se suočavaju s brojim izazovima prilagodbe novom proračunskom razdoblju i načelima koja još nisu u potpunosti jasna.

Izravna plaćanja predstavljaju najveći izazov u postupku usklađivanja domaće agrarne politike s pravnom stečevinom EU. Pojedine mjere izravnih plaćanja se transformiraju u odgovarajuće mjere ruralnog razvoja koje se primjenjuju u EU. Model dohodovne potpore nakon 2010. prerasta u mjere ranijeg umirovljenja i potpore samoopskrbnim PG-ima unutar mjera ruralnog razvoja (VRH, 2008). Kao model isplate izravnih plaćanja, odabran je regionalni model jedinstvenog plaćanja (SPS sustav), uz primjenu proizvodno vezanih plaćanja u prijelaznom razdoblju do 2014. za pojedine osjetljive sektore. Analiza je otkrila osam osjetljivih sektora, tj. sektora u kojima prijelaz na SPS sustav može uzrokovati veće probleme. Zbog toga se u zadnjoj godini primjene nacionalnog sustava izravnih plaćanja zadržana proizvodno vezana plaćanja u stočarstvu za kravlje mlijeko, krave dojlilje, ovce i koze, držanje goveda i rasplodne krmače, odnosno u biljnoj proizvodnji za duhan, šećernu repu i maslinovo ulje (MPRRR, 2010). Iako izdvajanja za ruralni razvoj rastu (26%), glavninu poljoprivredne potpore i dalje čini izravna potpora (74%), dok potpora nekonvencionalnim gospodarstvima čini 5% (VRH, 2009).

Zakoni o državnoj potpori poljoprivredi i ruralnom razvoju (NN 83/09, 92/10) pojednostavljaju sustav izravnih plaćanja (sa 200 na 37 stavki), uvodi se osnovno

¹ Croatian Government at its session in 2007 adopts the Strategy for Improving Agricultural Statistics, and the European Commission confirms it in 2008 (VRH, 2008).

¹ Vlada na sjednici 2007. godine usvaja Strategiju unaprjeđenja poljoprivredne statistike, a Europska komisija ju potvrđuje 2008. (VRH, 2008).

plaćanje u biljnoj proizvodnji (proizvodno nevezano plaćanje), te mehanizmi financijske discipline. Zakon propisuje uvjete višestruke sukladnosti. Uz proizvodno vezana plaćanja isplaćuju se i osnovna plaćanja po poljoprivrednoj površini. Zakonom se rasparuju plaćanja od proizvodnje te se osigurava gotovo 50% proizvodno nevezanih plaćanja. Uvode se svi mehanizmi bitni za provedbu izravnih plaćanja po pristupanju EU (MPRRR, 2010). Usklađuju se tržišni redovi za pšenicu, voće i povrće, te u stočarstvu.

Pregled ključnih događaja međunarodnog i domaćeg konteksta, prema podrazdobljima istraživanja, dani su u Tablicama 1 i 2.

Utjecaj konteksta na ishode politika

U ovom istraživanju ishodi politika se odnose na ciljeve ili strateške prioritete postavljene razvojnim dokumentima hrvatske poljoprivrede. U promatranom razdoblju (1995.-2013.) doneseno je 6 razvojnih dokumenata: (1) Strategija razvitka poljoprivrede Republike Hrvatske (1995.), (2) Strategija poljoprivrede i ribarstva Republike Hrvatske (2002.), (3) Nacionalni program za poljoprivredu i seoska područja (2003.), (4) SAPARD Program plan za poljoprivredu i ruralni razvitak za 2005.-2006., (5) IPARD Program plan za poljoprivredu i ruralni razvoj 2007.-2013. i (6) Strategija ruralnog razvoja Republike Hrvatske 2008.-2013. Razvojni dokumenti sadrže preko 60 ishoda politika (ciljeva ili strateških prioriteta).

Table 1. Key events in international context

Tablica 1. Ključni događaji međunarodnog konteksta

Subperiod Podrazdoblje	Key events in international context Ključni događaji međunarodnog konteksta
1991.-1994.	Trade liberalization, reduction of domestic support and export subsidies/ Liberalizacija trgovine, smanjivanje domaće potpore i izvoznih subvencija Direct compensation payments/Izravna kompenzacijska plaćanja Strengthening structural measures/Ojačavanje strukturnih mjera Introduction of rural development measures (LEADER approach)/ Uvođenje mjera ruralnog razvoja (LEADER pristup) Environmental measures/Mjere zaštite okoliša
1995.-2000.	Two pillars of the CAP: market-price support and rural development/Dva stupa ZPP-a: tržišno-cjenovna potpora i ruralni razvoj Direct payments replaced production support/Izravna plaćanja zamjenjuju potporu proizvodnji Cross-compliance/Višestruka sukladnost Modulation/Modulacija
2001.-2004.	Further reduction in export incentives/ Dodatno smanjenje izvoznih poticaja Direct payments are based on historical references and surfaces, not production/ Izravna plaćanja se temelje na povijesnim referencama i površinama, a ne proizvodnji
2005.-2008.	Continued liberalization, declining domestic support and export subsidies/ Nastavak liberalizacije, smanjivanja domaće potpore i izvoznih subvencija Single farm payment scheme/Schema jedinstvenog plaćanja po gospodarstvu Production-related payments only in sensitive sectors/Proizvodno vezana plaćanja samo u osjetljivim sektorima
2009.-2013.	Economic crisis/ Ekonomska kriza Preparation of CAP for the new financial period 2014-2020: greater emphasis on environmental protection/Priprema ZPP-a na novo financijsko razdoblje 2014.-2020.: veći naglasak na zaštitu okoliša

Source: Synthesis of the author
Izvor: Sinteza autora

Table 2. Key events in domestic context**Tablica 2.** Ključni događaji domaćeg konteksta

Subperiod Podrazdoblje	Key events in domestic context Ključni događaji međunarodnog konteksta
1991.-1994.	Homeland war and the transition to a market economy/Domovinski rat i tranzicija na tržišno gospodarstvo Agricultural Policy - Legislation taken from federal legislation/Agrarna politika - legislativa preuzeta iz saveznog zakonodavstva
1995.-2000.	End of the Homeland war and preparing for WTO membership (one of the most liberal systems)/Završetak rata i pripreme za članstvo u WTO (jedan od najliberalnijih sustava) Focusing agrarian policy on rural areas/Usmjeravanje agrarne politike na ruralni prostor Price reform/Cjenovna reforma Most of the support is market-price support/Većina potpore je tržišno-cjenovna High level of foreign trade protection of basic agricultural products/Visoka razina vanjskotrgovinske zaštite osnovnih poljoprivrednih proizvoda National quota system/Sustav nacionalnih kvota
2001.-2004.	The share of incentives for investment and rural development programs is increasing/Povećava se udio poticaja za ulaganja i programe ruralnog razvoja The beginnings of LEADER Approach/Začeci LEADER pristupa Duty-free exports to the EU, phasing out customs duties on imports from the EU/Bescarinski izvoz u EU, postupno ukidanje carina na uvoz iz EU Harmonization with the CAP/Usklađivanje sa ZPP-om Production support prevails/Prevladava proizvodna potpora
2005.-2008.	Some elements of the the CAP are present/Pojedini elementi ZPP-a prisutni Direct support accounts for 90% of total support/Izravna potpora čini 90% ukupnih potpora Statistical data/Prioritet je uređivanje statističkih podataka
2009.-2013.	Separation of payments from production and simplification of direct payment systems/Rasparivanje plaćanja od proizvodnje i pojednostavljenje sustava izravnih plaćanja Production support for the most vulnerable sectors, direct support continues to prevail/Proizvodno vezane potpore za najosjetljivije sektore , i dalje prevladava izravna potpora

Source: Synthesis of the author

Izvor: Sinteza autora

Strategija razvitka poljoprivrede RH iz 1995. definira 5 ishoda politika (strateških prioriteta): (1) promjena agrarne strukture, (2) financiranje sela i poljoprivrede, (3) trgovinska i cjenovna politika, (4) službe za pružanje usluga poljoprivrednicima, (5) socioekonomski položaj poljoprivrede. Prethodna analiza međunarodnog i domaćeg konteksta otkriva kako je domaći kontekst utjecao na postavljanje svih strateških prioriteta. Međunarodni kontekst određuje trgovinsku i cjenovnu politiku te, samo u segmentu analize standarda poljoprivrednih proizvoda i njihova usklađivanja sa standardima EU, prioritet „Službe za pružanje usluga u poljoprivredi“ (Tablica 3). S obzirom da Strategija predstavlja prvi dokument kojim se uređuje

agrarna politika u samostalnoj Hrvatskoj, razumljivo je da u njoj prevladava domaći kontekst. Ali, priprema za članstvo u WTO-u pretpostavlja utjecaj međunarodnog konteksta, čiju važnost otkriva analiza sadržaja. Strategijom se ističe kako „postoji opća suglasnost da zadržavanje sadašnje politike nije poželjno, jer guši razvoj poljoprivrednog sektora, a nije održivo s obzirom na međunarodne obveze koje stoje pred Republikom Hrvatskom, jer bi ugrozilo njen pristup međunarodnim agencijama kao što su WTO i EU“ (MPŠ i FAO, 1995:57). Strategija na taj način uvažava komentare radne skupine WTO-a o neodrživosti dotadašnje agrarne politike i njene nepodudarnosti s načelima WTO-a. Uvažavanje zahtjeva za članstvo u

WTO-u je vidljivo i u cilju reformiranja politike cijena i Državnog ravnateljstva za robne zalihe (WTO, 1995, 1996a, b, c). Iako je razmatrana opcija usklađivanja politike cijena sa ZPP-om, ona je odbačena jer bi za posljedicu imala „(...) značajno povećanje razine zaštite i potpore koja se pruža poljoprivredi. To bi povećalo javni rashod za poljoprivredu, smanjilo konkurentnost poljoprivrednog sektora i prejudiciralo pitanje pristupa Republike Hrvatske u GATT“ (MPŠ i FAO, 1995:57). Zbog toga agrarna politika mora kreirati strategiju koja omogućava usklađivanje s odredbama konačnog dokumenta WTO-a i dugoročnim mjerama za pristup EU. Dodatno, utjecaj međunarodnog konteksta se očituje i u odbacivanju samodostatnosti kao cilja agrarne politike. Strategija ističe kako samodostatnost nije realističan izbor u uvjetima liberalizacije (MPŠ i FAO 1995).

Strategija poljoprivrede i ribarstva Republike Hrvatske (NN 89/02) postavlja 6 skupina specifičnih ciljeva (i pripadajućih podciljeva). Opći ciljevi su definirani Zakonom o poljoprivredi (NN 66/01), a projektni Strategijom iz 1995. Unutar ciljeva vezanih uz agrarnu strukturu prepoznaje se važnost strukturne politike i prilagodbe u porastu konkurentnosti poljoprivrednog sektora i osiguranja primjerenog životnog standarda poljoprivrednika. Strategija razrađuje i ciljeve po granama poljoprivredne proizvodnje. Prepoznaje važnost i nužnost poboljšanja radnih i životnih uvjeta u ruralnim područjima, te poljoprivredu kao jednu od mogućih aktivnosti i izvora dohotka za jedan dio ruralne populacije. Strategija se usmjerava prema ruralnom prostoru uvažavajući načela ruralnog razvoja. Ruralni razvoj kao i načela zaštite prirode i okoliša odražavaju utjecaj međunarodnog konteksta. Ipak, u ishodima prevladava domaći kontekst (Tablica 3), ponajprije u agrarnoj strukturi, financiranju poljoprivrede i poslovnom povezivanju.

Godinu dana nakon Strategije donosi se Nacionalni program za poljoprivredu i seoska područja (MPŠ, 2003), prema kojem se provodi agrarna politika. Nacionalni program se temelji na ciljevima i mjerama određenim Zakonom o poljoprivredi (NN 66/01) i Strategijom poljoprivrede iz 2002 (NN 89/02). Ciljevi agrarne politike,

njih 32, su određeni za razdoblje od dvije godine (do 2005.), te se stoga govori o kratkoročnim ciljevima. Ishodi politika Nacionalnog programa su slični ishodima politika Strategije. Domaći kontekst prevladava, a međunarodni je ograničen na poljoprivredu i okoliš te očuvanje i razvitak seoskog prostora (Tablica 3).

Iako domaći kontekst prevladava u Strategiji i Nacionalnom programu, vidljiv je i međunarodni utjecaj (Tablica 3), odnosno primjena načela WTO-a i početak prilagodbe ZPP-u. Ciljevi domaće agrarne politike uključuju i segmente brige o okolišu odnosno elemente ruralnog razvoja što je u skladu s MacSherryjevom reformom iz 1992. Zanimljivo je kako ruralni razvoj u agrarnu politiku uključen 10 godina nakon ZPP-a. U ovom razdoblju dolazi i do djelomične diferencijacije mjera agrarne i ruralne politike – dokumenti sadrže ciljeve vezane uz poljoprivrednu proizvodnju i seoski prostor. Izdvajanje seoskog (ruralnog) prostora je u skladu s Agendom 2000 koja uvodi 2 stupa ZPP-a. Može se zaključiti kako hrvatska agrarna politika u podrazdoblju 2001.-2004. „hvata korak“ s ZPP-om s početka 1990.-ih. Hrvatska agrarna politika još uvijek nema u potpunosti rasporena plaćanja (MTR), modulaciju i višestruku sukladnost (Agenda 2000). Strategija i Nacionalni plan veliku pažnju pridaju poboljšanju fizičke i društvene infrastrukture ruralnih područja, obrazovanju i usavršavanju poljoprivrednika, te njihovom povezivanju. Iako se prepoznaje važnost ekološke i održive poljoprivrede, još uvijek nije prepoznata njezina multifunkcionalnost. Načela LEADER pristupa, koja su u EU uvedena početkom 1990.-ih još nisu uključena u razvojne dokumente.

Programi SAPARD (MPŠVG, 2005) i IPARD (MPRRR, 2014) predstavljaju strukturni i proceduralni okvir pripreme za članstvo u EU. Oba programa postavljaju 3 cilja (ishoda) kroz 3 prioriteta. Ishodi (ciljevi) Programa SAPARD su ojačanje i unapređenje kapaciteta (1) poljoprivredne proizvodnje i (2) prerade i trženja poljoprivrednih i ribarskih proizvoda. Ciljevi su usmjereni na razvitak ruralnog gospodarstva te unapređenje pristupa tržištu. Treći cilj je stvaranje boljih životnih uvjeta u ruralnim područjima unapređenjem i razvitkom

Table 3. Influence of context on policy outputs by subperiods**Tablica 3.** Utjecaj konteksta na ishode politika po podrazdobljima

Period Razdoblje	Number of policy outputs Broj ishoda politika	Number of policy outputs influenced by context Utjecaj konteksta na broj ishoda		
		International context Međunarodni kontekst	Domestic context Domaći kontekst	Both contexts Oba konteksta
1995.-2000.	5	0	3	2
2001.-2004.	62	13	35	14
2005.-2008.	6	0	0	6
2009.-2013.	10	0	5	5
OVERALL (%) UKUPNO (%)	83	13 (15%)	43 (52%)	27 (33%)

Source: Synthesis of the author

Izvor: Sinteza autora

ruralne infrastrukture. Program IPARD postavlja slične ishode; jačanje i poboljšanje poljoprivredne proizvodnje i tržišnog kapaciteta, poboljšanje ruralne infrastrukture i promicanje poslovnih aktivnosti (stvaranje boljih životnih uvjeta u ruralnim područjima). Program IPARD uvodi i načela LEADER pristupa u sklopu pripremnih radnji za provedbu poljoprivredno-okolišnih mjera i lokalnih strategija ruralnog razvoja.

Strategija ruralnog razvoja (MPRRR, 2008) definira 4 strateška cilja ruralnog razvoja u svrhu ostvarenja ciljeva postavljenih Nacionalnom strategijom razvoja (2005.). Ciljevi se odnose na poboljšanje konkurentnosti poljoprivrednog i šumarskog sektora, očuvanje, zaštitu i održivu uporabu okoliša, poboljšanje kvalitete života u ruralnim područjima uz proširenje gospodarskog programa ruralnog gospodarstva i poboljšanje učinkovitosti institucijskog okruženja. Uz svaki od 4 cilja je vezano ukupno 10 prioriteta (ishoda politika). U ishodima strategije prevladava domaći kontekst. Međunarodni se očituje u segmentu ruralnog razvoja i institucijskog okruženja (Tablica 3).

Gledajući ukupan broj ishoda, domaći kontekst prevladava u njih 51%, a međunarodni i domaći u njih 32%. S obzirom na brojnost ishoda nastalih pod utjecajem domaćeg konteksta (>50%) može se zaključiti kako su

razvojni dokumenti kreirani pod utjecajem domaćeg konteksta. Znatno broj ishoda na koje utječu i međunarodni i domaći kontekst govori u prilog nastojanjima kreatora agrarne politike da pomire domaće i međunarodne zahtjeve.

Preporuke znanstvene zajednice

Analiza sadržaja je obuhvatila 71 rad u razdoblju od 1992. do 2016. godine. Kako bi se utvrdilo jesu li politike temeljene na dokazima, uspoređene su preporuke znanstvene zajednice i ishodi politika svakog pojedinog razdoblja. Politike su temeljene na dokazima ukoliko je u ishodima sadržano više od 50% preporuka znanstvene zajednice.

U razdoblju od 1995.-2000. sugestije se odnose na jačanje institucijske potpore koja uključuje uspostavu Poljoprivredne savjetodavne službe, Ravnateljstva za tržišnu potporu i plaćanja u poljoprivredi, Poljoprivrednu komoru, Upisnik OPG-a, Poljoprivredni informacijski sustav, Sustav poljoprivrednih knjigovodstvenih podataka i unapređenje statistike (Stipetić i sur., 1992; Žimbek i sur., 1999). Pristupanje WTO-u nameće potrebu reforme sustava poticaja i uvođenje izravnih plaćanja (Žimbek i sur., 1999), odnosno približavanje hrvatske tržišno-cjenovne politike europskoj (Milinković, 2000). Uočava se

potreba uvođenja strukturnih mjera, diferencijacija mjera agrarne i ruralne politike, regionalizacija poljoprivrede i uspostava tržišnih redova (Caput i Božić, 1996; Žimbek i sur., 2001). Autori shvaćaju važnost praćenja proizvodno-gospodarskih pokazatelja i evaluacije agrarne politike te dostupnosti rezultata javnosti (Žimbek i sur., 2001). U svrhu poboljšanja konkurentnosti sugerira se poslovno povezivanje poljoprivrednika (Kolega, 1999; Žimbek i sur., 1999, 2001), razvoj tržišne infrastrukture (Žimbek i sur., 2001) i distribucijske mreže i promocije proizvoda (Kolega, 1999). Poboljšanje konkurentnosti nije moguće bez modernizacije poljoprivrednih gospodarstava za koju je presudna dostupnost kredita i širenje mreža poslovnica kreditnih banaka u ruralna područja (Caput i Božić, 1996; Kolega, 1999; Kovačević i Njavro, 1999; Žimbek i sur., 2001). U konačnici, napredak poljoprivrede je nemoguć bez suradnje znanosti i kreatora poljoprivredne politike (Franić, 1999; Martinović i sur., 1997).

Od ukupno 25 preporuka, uvaženo je njih 17 (76%) (Tablica 4). Jačanje institucijske potpore je prepoznato u strateškom prioritetu uspostavljanja službi za pružanje usluga poljoprivrednicima. Strategija (MPŠ i FAO, 1995) spominje samo poljoprivrednu savjetodavnu službu i osnivanje istraživačkog vijeća. Prepoznata je potreba reforme sustava poticaja, strukturnih mjera i regionalizacije poljoprivrede. Strategija uključuje jačanje administrativnih kapaciteta za provedbu analiza i evaluacije agrarne politike te praćenja proizvodno-gospodarskih pokazatelja poljoprivrednih gospodarstava. Poseban naglasak je stavljen na poslovno povezivanje poljoprivrednika i razvoj tržišne infrastrukture (mreže veletržnica i dražbi). Strateški prioritet financiranja sela i poljoprivrede se odnosi na poticanje banaka na otvaranje poslovnica u ruralnim područjima i kreiranja kredita za poljoprivrednike, kao i osnivanje Fonda za razvoj poljoprivrede. Strategija kroz unapređenja obuke znanstveno-nastavnog osoblja iz područja analize agrarne politike prepoznaje važnost suradnje znanosti i kreatora politika. S obzirom da je Strategijom uvaženo preko 50% preporuka, može se zaključiti kako se u ovom podrazdoblju politike temelje na dokazima.

Istraživanja u podrazdoblju od 2001.-2004. su usmjerena na prilagodbu hrvatske poljoprivrede i zakonodavstva EU. U nastavku liberalizacije je potreban nadzor dohotka uz uvođenje kompenzacijskih mjera (Weingarten i sur., 2003). Kvalitetna priprema za primjenu mehanizama pretprijetne pomoći i prilagodba pravnoj stečevini Unije zahtjeva pažnju pri kreiranju dokumenata i njihovo usklađivanje sa ZPP-om (Božić i sur., 2005; Franić i Žimbek, 2003). Usklađivanje sa ZPP-om podrazumijeva uvođenje politike ruralnog razvoja, uvažavanje načela održive poljoprivrede i njene multifunkcionalnosti, kao i zaštitu potrošača, okoliša i prirode (Božić i sur., 2005; Franić i Žimbek, 2003). Ipak, prilagodba domaće agrarne politike ZPP-u zahtjeva njenu temeljitu reformu (Božić i sur., 2005) i veći naglasak na mjere strukturne politike. Sugerira se uvođenje regionalnog jedinstvenog plaćanja po gospodarstvu, proizvodno nevezana plaćanja i smanjivanje postojećih nejednakosti u razinama plaćanja (Haynes i sur., 2004). Pojednostavljenje sustava izravnih plaćanja bi trebalo biti praćeno razvojem sustava kriterija za isplatu potpora (Božić i sur., 2005; Franić i Žimbek, 2003). Autori uočavaju kako je potrebno ustanoviti regionalizaciju poljoprivrede, pomoći područjima s težim uvjetima gospodarenja, poboljšati fizičku i društvenu infrastrukturu u ruralnom području te stvoriti prilike za nepoljoprivredno zapošljavanje (Božić i sur., 2005; Franić i Žimbek, 2003). Poboljšanje strukture poljoprivrednih gospodarstava je nemoguće bez ulaganja s ciljem ojačavanja komercijalnih gospodarstava. Također, potrebno je osmisliti mjere usmjerene na najveću skupinu gospodarstava (mala i staračka) (Božić i sur., 2005). Uz generacijsku obnovu i osposobljavanje poljoprivrednika, treba poticati njihovo udruživanje i poslovno povezivanje (Božić i sur., 2005). I dalje je nužno raditi na jačanju administrativnih kapaciteta te suradnji administracije, vladinih udruga i lokalne zajednice (Haynes, 2004; Božić i sur., 2005). Također, potrebno je ulagati u razvojne službe te istraživanje i obrazovanje (Božić i sur., 2005). Sugestije su usmjerene i na manje oslanjanje na samodostatnost i kombiniranje potpora dohotku s instrumentima usmjerenim na diversifikaciju nepoljoprivrednih aktivnosti (Möllers i sur., 2009).

Table 4. The percentage of recommendations in strategic documents**Tablica 4.** Postotak sadržanih preporuka u razvojnim dokumentima

Subperiod Podrazdoblje	No. of recommendations Broj preporuka	No. of accepted recommendations Broj uvažanih preporuka	No. of unaccepted recommendations Broj neuvažanih preporuka	No. of partially accepted recommendations Broj djelomično uvažanih preporuka
1995.-2000.	25	17	8	0
2001.-2004.	37	28	3	5
2005.-2008.	22	8	9	5
2009.-2013.	39	11	6	11
OVERALL (%) UKUPNO (%)	84	64 (76%)	26 (31%)	21 (25%)

Source: Synthesis of the author

Izvor: Sinteza autora

Uz izuzetak uvođenja regionalnog jedinstvenog plaćanja po gospodarstvu te djelomičnog usvajanja načela održive i multifunkcionalne poljoprivrede, nastavak liberalizacije i reforme agrarne politike te njene prilagodbe ZPP-u, sve ostale sugestije su sadržane u Strategiji poljoprivrede i ribarstva i Nacionalnom programu. Dokumenti sadrže i preporuke iz prethodnog razdoblja vezane uz jačanje administrativnih kapaciteta i osnivanje novih institucija u skladu sa ZPP-om. I dalje nisu kreirani tržišni redovi, a mjere agrarne i ruralne politike su djelomično diferencirane. Od ukupno 36 preporuka, u dokumentima je sadržano njih 28 (78%) što znači da su u razdoblju od 2001. do 2004. politike temeljene na dokazima (Tablica 4).

U podrazdoblju nakon početka pregovora za članstvo u EU (2005.-2008.), autori ističu važnost uvažanja iskustva SIE zemalja, ali i poteškoća s kojima će se domaći proizvođači susresti u tržišnoj utakmici (Franić, 2005). Sugerira se primjena usporedivih pokazatelja učinaka državne intervencije te provođenje kompleksne analize društvenih troškova i koristi uz dugoročnu prognozu svjetskih tržišta (Franić, 2005; Franić i Kumrić, 2006). Potrebno je istražiti ekonomiju proizvodnih lokacija, uvažiti rezultate istraživanja te poboljšati tržišne uvjete (Franić i Kumrić, 2006). I dalje se treba raditi na usklađivanju zakonodavstva i institucionalnog okvira

te unaprijediti protok informacija do poljoprivrednika (Franić, 2006; Franić i Kumrić, 2006). Uz poboljšanje komunikacije između resornih ministarstava i struka te tijela državne uprave i lokalne administracije, potrebno je poraditi na pristupu odozdo prema gore (bottom-up) u kreiranju strategija (Franić, 2006). U ruralnom prostoru su nužne mjere kojima bi se zaustavila depopulacija (Grgić i sur., 2010).

U ovom podrazdoblju SAPARD i IPARD Programi sadrže samo 6 sugestija i 2 iz prethodnog razdoblja, što čini svega 36% uvažanih preporuka (Tablica 4). Politike se u ovom podrazdoblju ne temelje na dokazima.

Posljednje podrazdoblje istraživanja započinje reformom agrarne politike (rasparivanje plaćanja od proizvodnje). Preporuke su usmjerene na poboljšanje informiranosti poljoprivrednika o novom sustavu poticaja i EU, kao i promjene svijesti proizvođača (Andabak i sur., 2010; Mikuš i sur., 2012; Möllers i sur., 2009). I dalje se sugerira jačanje mreže fizičke infrastrukture (Mikuš i sur., 2012). Potpore bi trebalo usmjeriti u ulaganja u poljoprivredna gospodarstva i nepoljoprivredne djelatnosti. Uz potpore cjeloživotnom obrazovanju trebalo bi ojačati veze između prava na potporu i obrazovanje. Mladi poljoprivrednici bi trebali ostvariti niže kamate na kredite i imati osigurano daljnje obrazovanje (Mikuš i sur., 2012). Uz jačanje administrativnih

kapaciteta i njihovu kontrolu, nužna je decentralizacija i participativno donošenje odluka (Mikuš i sur., 2012; Möllers i sur., 2009). Autori uočavaju potrebu ulaganja u informatičke tehnologije, analitički rad na simulacijama mogućih rješenja i razvoj koherentne statističke baze podataka. Potrebno je osigurati dostupnost kredita u ruralnim područjima. Poboljšanje ljudskog kapitala kroz obrazovanje povećati će mobilnost rada i mogućnosti za nepoljoprivredno zaposlenje. U sektoru mljekarstva potrebno je poboljšati infrastrukturu sakupljanja i prerade te povećati proizvodnju (Möllers i sur., 2009).

Od 29 preporuka dokumenti sadrže njih 7, te 4 iz prethodnog podrazdoblja, što čini 38% sadržanih preporuka (Tablica 4). Unatoč sugestijama s početka 2000.-ih, i dalje nema pomaka po pitanju analitičkog pristupa i mjerenja državne intervencije. Uz uvođenje jedinstvenog regionalnog plaćanja po gospodarstvu, izravna plaćanja se zadržavaju samo za osjetljive sektore. U ovom podrazdoblju su zadovoljeni svi preduvjeti za osnivanje svih potrebnih institucija za provedbu sustava ZPP-a i hrvatska agrarna politika je u potpunosti usklađena sa ZPP-om.

ZAKLJUČAK

Razdoblje istraživanja od 1995.-2013. je kritičnim točkama hrvatske poljoprivrede podijeljeno na 4 podrazdoblja: (1) 1995.-2000., (2) 2001.-2004., (3) 2005.-2008., (4) 2009.-2013. U promatranom razdoblju doneseno je 14 dokumenata kojima se oblikuje hrvatska agrarna politika. Ovo istraživanje je usmjereno na ishode (ciljeve) politika razvojnih dokumenata hrvatske poljoprivrede: (1) Strategiju razvitka poljoprivrede (1995.), (2) Strategiju poljoprivrede i ribarstva (2002.), (3) Nacionalni program za poljoprivredu i seoska područja (2003.-2005.), (4) SAPARD Program plan za poljoprivredu i ruralni razvoj (2005.-2006.), (5) IPARD Program plan za poljoprivredu i ruralni razvoj (2007.-2013.), (6) Strategiju ruralnog razvoja (2008.-2013).

Agrarnu politiku čini 4 elementa, a predmet ovog istraživanja – ciljevi pripadaju u ishode (output) javnih politika. Razvojni dokumenti hrvatske poljoprivrede

postavljaju ukupno 83 ishoda. Najviše ishoda, njih 62 je postavljeno u podrazdoblju 2001.-2004., kada su donesene Strategija poljoprivrede i ribarstva i Nacionalni program za poljoprivredu i seoska područja.

Istraživanjem su utvrđeni ključni događaji međunarodnog i domaćeg konteksta te njihov utjecaj na ishode politika. Domaći kontekst prevladava u 52% ishoda, u kombinaciji s međunarodnim na 33% ishoda, dok samo međunarodni utječe na 15% ishoda. Analizom sadržaja 71 rada, izdvojeno je 84 preporuka. Mapiranje preporuka i ishoda politika pokazalo je kako razvojni dokumenti hrvatske poljoprivrede sadrže 76% preporuka, djelomično sadrže 25% preporuka, 31% nije sadržano u dokumentima.

S obzirom na rezultate istraživanja, može se zaključiti kako je na kreiranje politika utjecao domaći kontekst te da su politike temeljene na dokazima.

NAPOMENA

Rad je proizašao iz doktorskog rada „Izrada i testiranje modela evaluacije procesa kreiranja agrarne politike u segmentu postavljanja ciljeva i odabira mjera“ autorice Tihane Kovačićek, studentice poslijediplomskog doktorskog studija „Ekonomika poljoprivrede“ na Agronomskom fakultetu u Zagrebu.

LITERATURA

- Andabak, A. Mikuš, O., Franić, R. (2010) Koristi od potpora u sektoru proizvodnje šećerne repe. U: Majić, S., Lončarić, Z., Zbornik radova 45. hrvatskog i 5. međunarodnog simpozija agronoma. Opatija, Hrvatska, 15.-19. veljače 2010., Poljoprivredni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, 195-199.
- Bilić, S. (1996) Hrvatska poljoprivredna politika: između realnosti i potreba. *Agronomski glasnik*, 58 (2-4), 271-283.
- Bilić, S. (1998) Prijedlog ekonomske politike Hrvatske države za poljoprivredu. *Agronomski glasnik*, 60 (5-6), 333-354.
- Birkland, T. (2011) *An Introduction to the Policy Process*. London: Routledge.
- Božić, M. (1999) WTO i hrvatska poljoprivreda. U: Kolega, A., *Gospodarske smjernice razvitka hrvatskog poljodjelstva: znanstveni skup s međunarodnim sudjelovanjem (zbornik priopćenja i sažetaka)*. Cavtat, Hrvatska, 10.-13. studeni 1999., Hrvatsko agronomsko društvo, 57-85.
- Božić, M., Gelo, R., Sever Koren, A. (2005) Hrvatska poljoprivreda i Europska unija: kojim putem naprijed? *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja*, 43 (1), 129-151.

- Caput, P., Božić, M. (1996) Preporuke budućeg smjera djelovanja. U: Bašić, F., ur. Hrvatska poljoprivreda na raskrižju. Zagreb, Hrvatska: Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva, 264-269.
- Compston, H. (2004) Handbook of Public Policy in Europe: Britain, France and Germany. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Europska komisija (EK) (2006) Screening report Croatia: Chapter 11 - Agriculture and Rural Development. [Online] Bruxelles: Europska komisija. Dostupno na: <http://euinfo.pravo.hr/page.aspx?pageID=110> [Pristupljeno 25. siječnja 2017.].
- Europski parlament (EP) (2017) Sporazum Svjetske trgovinske organizacije o poljoprivredi. [Online] Bruxelles: Europski parlament. Dostupno na: http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/hr/FTU_5.2.7.pdf [Pristupljeno 02. veljače 2017.].
- Franić, R., Kumrić, O. (2009) Agrarna i ruralna politika 1: materijali za pripremanje ispita (rukopis). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Agronomski fakultet.
- Franić, R. (1999) Mjerenje državne intervencije u poljoprivredi Republike Hrvatske [Doktorski rad]. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Agronomski fakultet.
- Franić, R. (2005) Subvencije u hrvatskoj poljoprivredi i prilagodba EU. Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci: časopis za ekonomsku teoriju i praksu, 23 (1), 133-150.
- Franić, R. (2006) Politika ruralnog razvitka - nova prilika za Hrvatsku. Agronomski glasnik, 68 (3), 221-235.
- Franić, R., Kumrić, O. (2006) Sugar sector in Croatia: competitive or not? [Online] U: European Association of Agricultural Economists (EAAE), Marketing Dynamics within the Global Trading System: New Perspectives: Conference Proceedings Chania: MAICH, Chania, Crete, Greece, 29. lipnja-02. srpnja 2006, EAAE, Dostupno na: <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/10030/1/sp06fr01.pdf> [Pristupljeno 17. veljače 2016.]. DOI: <http://dx.doi.org/10.22004/ag.econ.10030>
- Franić, R., Žimbek, T. (2003) Pretpostavke za uključivanje poljoprivrede u proces pridruživanja Hrvatske EU. U: Ott, K., ur. Pridruživanje Hrvatske Europskoj Uniji. Izazovi ekonomske i pravne prilagodbe. Zagreb, Hrvatska: Institut za javne financije, 153-172.
- Franić, R., Žimbek, T., Grgić, Z. (2003) Agrarna politika u Hrvatskoj na putu od poljoprivrednog do održivog ruralnog razvitka. Društvena istraživanja, 12 (6), 1027-1049.
- Garzon, I. (2006) Reforming the Common Agricultural Policy: History of a Paradigm Change. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Grgić, I., Žimbek, T., Tratnik, M. (2010) Čimbenici iseljavanja seoskog pučanstva u Republici Hrvatskoj. Agronomski glasnik, 72 (2-3), 143-162.
- Haynes, J. (2004) Utjecaj Zajedničke poljoprivredne politike (ZPP) na hrvatsku poljoprivredu. Zagreb: MPŠVG.
- Howlet, M., Ramesh, M., Anthony, P. (2009) Studying Public Policy: Policy Cycles, Policy Subsystems. Oxford: Oxford University Press.
- Kolega, A. (1999) Gospodarske smjernice hrvatskog poljodjelstva u svjetlu svjetskih integracija. U: Kolega, A., ur. Gospodarske smjernice razvitka hrvatskog poljodjelstva: znanstveni skup s međunarodnim sudjelovanjem (zbornik priopćenja i sažetaka). Cavtat, Hrvatska, 10.-13. studenog 1999., Hrvatsko agronomsko društvo, 7-18.
- Kovačević, D., Njavro, M. (1999) Utjecaj fiskalne i monetarne politike na poslovanje hrvatskog agrara. U: Mustapić, Z., Hrvatska agrikulturna znanost na pragu trećeg tisućljeća: XXXV. znanstveni skup hrvatskih agronoma s međunarodnim sudjelovanjem. Opatija, Hrvatska, 22.-25. veljače 1999., Sveučilište u Zagrebu Agronomski fakultet, 23-29.
- Kraft, M.E., Furlong, S.T. (2007) Public Policy: Politics, Analysis, and Alternatives. Washington, DC: CQ Press.
- Kustec Lipicer, S. (2012) Vrednovanje javnih politika. Zagreb: Disput d.o.o.
- Lasan, N. (2012) Can Historical Institutionalism Explain the Reforms of the Common Agricultural Policy? Romanian Journal of European Affairs, 12 (1), 76-85.
- Martinović, B., Martinčić, J., Krpeljević, A., Žugec, I. (1997) Poljoprivredno obiteljsko gospodarstvo: obnova i preporod hrvatskog sela. Agronomski glasnik, 59 (2), 129-138.
- Meyn, M. (2008) Update on the CAP Health Check. [Online] London: Overseas Development Institute. Dostupno na: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.510.8836&rep=rep1&type=pdf> [Pristupljeno 28. studenog 2015.].
- Mihalj, P. (1999) Što hrvatskoj poljoprivredi donosi članstvo u Svjetskoj trgovinskoj organizaciji? Politička misao, 36 (1), 101-112.
- Mikuš, O. (2010) Ocjenjivanje ruralne konkurentnosti kao podloga kreiranja politike ruralnog razvoja [Doktorski rad]. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Agronomski fakultet.
- Mikuš, O., Franić, R., Grgić, I. (2012) The evaluation of rural competitiveness in creating a policy of rural development in Croatia. Journal of food agriculture & environment, 10 (2), 962-969. DOI: <https://doi.org/10.1234/4.2012.3131>
- Milinković, B. (2000) Istraživanja sela i agrara u Hrvatskoj u vrijeme tranzicije: 1990.-1999. godine. Sociologija i prostor, 38 (1-2), 169-244.
- Ministarstvo europskih integracija (MEI) (2004) Nacionalni program Republike Hrvatske za pridruživanje Europskoj uniji - 2004. godina. [Online] Zagreb: Ministarstvo europskih integracija. Dostupno na: http://www.mvep.hr/files/file/dokumenti/NPPEU_HRV_2008.pdf [Pristupljeno 17. veljače 2017.].
- Ministarstvo poljoprivrede (MP) (2014) IPARD Program plan za poljoprivredu i ruralni razvoj 2007.-2013. [Online] Zagreb: Ministarstvo poljoprivrede. Dostupno na: <http://www.mps.hr/ipard/UserDocslImages/dokumenti/IPARD/IPARD%202014/Plan%20za%20poljoprivredu%20i%20ruralni%20razvoj%20-%20IPARD%20program%202007.-%202013.%20-%207.%20izmjene.pdf> [Pristupljeno 17. veljače 2017.].
- Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva (MPŠ) (2003) Nacionalni program za poljoprivredu i seoska područja [Online] Zagreb: Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva. Dostupno na: <https://vlada.gov.hr/UserDocslImages/Sjednice/Arhiva//54.%20-%2005.a.pdf> [Pristupljeno 16. veljače 2014.].
- Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva (MPŠ), Food and Agricultural Agency (FAO) (1995) Pregled stanja i strategija razvitka poljoprivrede RH, Zagreb: MPŠ.
- Ministarstvo poljoprivrede, ribarstva i ruralnog razvoja (MPRRR) (2008) Strategija ruralnog razvoja RH 2008.-2013. [Online] Zagreb: Ministarstvo poljoprivrede, ribarstva i ruralnog razvoja. Dostupno na: <http://www.mps.hr/default.aspx?id=3652> [Pristupljeno 16. veljače 2014.].
- Ministarstvo poljoprivrede, ribarstva i ruralnog razvoja (MPRRR) (2010) Reforma sustava poljoprivredne potpore Hrvatskoj u razdoblju 2010.-2013.: Konceptualni okvir za poljoprivrednu politiku u pretprijetnom razdoblju. [Online] Zagreb: Ministarstvo poljoprivrede, ribarstva i ruralnog razvoja. Dostupno na: <http://www.mps.hr/UserDocslImages/strategije/Reforma%20sustava%20poljoprivredne%20politike%20u%20RH%20u%20razdoblju%202010-2013.pdf> [Pristupljeno 17. veljače 2017.].

- Ministarstvo poljoprivrede, ribarstva i ruralnog razvoja (MPRRR) (2008) Strategija ruralnog razvoja RH 2008.-2013. [Online] Zagreb: Ministarstvo poljoprivrede, ribarstva i ruralnog razvoja. Dostupno na: <http://www.mps.hr/default.aspx?id=3652> [Pristupljeno 16. veljače 2014.].
- Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodnog gospodarstva (MPŠVG) (2005) SAPARD Program plan za poljoprivredu i ruralni razvitak za 2005.-2006. [Online] Zagreb: Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodnog gospodarstva. Dostupno na: http://www.mps.hr/UserDocsImages/projekti/SAPARD_PROGRAM_hr_v_2_19-09-07.pdf [Pristupljeno 16. veljače 2014.].
- Ministarstvo vanjskih poslova i europskih integracija (MVPEI) (2005) Nacionalni program Republike Hrvatske za pridruživanje Europskoj uniji - 2005. godina. [Online] Zagreb: Ministarstvo vanjskih poslova i europskih integracija. Dostupno na: http://www.mvpep.hr/files/file/2014/05-NPPEU_2005.pdf [Pristupljeno 18. veljače 2017.].
- Möllers, J., Zier, P., Froberg, K., Buchenrieder, G., Bojnec, S. (2009) Croatia's EU Accession: Socio-economic Assessment of Farm Households and Policy Recommendations. [Online] Örebro, EconPapers. Dostupno na: <http://www.econpapers.repec.org/RePEc:pra:mprapa:17365> [Pristupljeno 07. ožujka 2017.].
- Narodne novine 29/99: Zakon o državnim poticajima i naknadama u poljoprivredi
- Narodne novine 66/01, 83/02: Zakon o poljoprivredi
- Narodne novine 89/02: Strategija poljoprivrede i ribarstva Republike Hrvatske
- Narodne novine 83/09, 92/10: Zakon o državnoj potpori poljoprivredi i ruralnom razvoju
- Petek, Z. (2007) Europeization and Policy-making in the National Context: The Work of Policy in Croatia. *Politička misao*, 43 (5), 61-75
- Petek, Z., Petković, K. (2014) Javne politike. U: Petek, A.; Petković, K., ur. *Pojmovnik javnih politika*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti, 93-96
- Petek, A. (2014) Područja javnih politika. U: Petek, A.; Petković, K., ur. *Pojmovnik javnih politika*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti, 124-127
- Simeon, R. (1976) Studying Public Policy. *Canadian Journal of Political Science*, 9 (4), 548-580.
- Sošić, M. (2007) Europeizacija nacionalnih politika: koncept i istraživački pristup. *Anali hrvatskog politološkog društva*, 3 (1), 229-246.
- Stipetić, V., Vajić, I., Novak, I. (1992). Obnova i razvitak hrvatske poljoprivrede, sela i poljoprivrednih gospodarstava. *Sociologija i prostor*, 30 (1-2), 7-17.
- Vedung, E. (2009) *Public Policy and Program Evaluation*. New Brunswick i London: Transaction Publishers.
- Vlada Republike Hrvatske (VRH) (2004). Pred-pristupni ekonomski program 2005-2007. [Online] Zagreb: Vlada Republike Hrvatske. Dostupno na: <http://www.sabor.hr/fgs.axd?id=6773> [Pristupljeno 25. siječnja 2017.].
- Vlada Republike Hrvatske (VRH) (2005a) Izvješće o sudjelovanju izaslanstva Vlade Republike Hrvatske na VI. Ministarskoj konferenciji Svjetske trgovinske organizacije. [Online] Zagreb: Vlada Republike Hrvatske. Dostupno na: <https://vlada.gov.hr/UserDocsImages//Sjednice/Arhiva//133-10.pdf> [Pristupljeno 17. veljače 2016.].
- Vlada Republike Hrvatske (VRH) (2005b) Pretpristupni ekonomski program 2006.-2008. [Online] Zagreb: Vlada Republike Hrvatske. Dostupno na: <https://vlada.gov.hr/UserDocsImages//Sjednice/Arhiva//132-02.pdf> [Pristupljeno 25. siječnja 2017.].
- Vlada Republike Hrvatske (VRH) (2006) Pretpristupni ekonomski program 2007.-2009. [Online] Zagreb: Vlada Republike Hrvatske. Dostupno na: <http://www.mfin.hr/hr/pretpristupni-ekonomski-program> [Pristupljeno: 25. siječnja 2017.].
- Vlada Republike Hrvatske (VRH) (2007) Pretpristupni ekonomski program 2008.-2010. [Online] Zagreb: Vlada Republike Hrvatske. Dostupno na: <http://www.mfin.hr/hr/pretpristupni-ekonomski-program> [Pristupljeno 25. siječnja 2017.].
- Vlada Republike Hrvatske (VRH) (2008) Pregovaračko stajalište Republike Hrvatske za poglavlje 11. "Poljoprivreda i ruralni razvitak". [Online] Zagreb: Vlada Republike Hrvatske. Dostupno na: [http://www.mvpep.hr/hr/vanjska-politika/multilateralni-odnosi-starog-ijvhj/europska-unija-\(eu\)/pregled-dokumenata-iz-pregovackog-procesa/](http://www.mvpep.hr/hr/vanjska-politika/multilateralni-odnosi-starog-ijvhj/europska-unija-(eu)/pregled-dokumenata-iz-pregovackog-procesa/) [Pristupljeno 10. veljače 2017.].
- Vlada Republike Hrvatske (VRH) (2009) Pretpristupni ekonomski program 2009.-2011. [Online] Zagreb: Vlada Republike Hrvatske. Dostupno na: <http://www.nomn.hr/downloads/pretpristupni-ekonomski-program-2009-2011.pdf> [Pristupljeno 25. siječnja 2017.].
- Vlada Republike Hrvatske (VRH) (2010) Pretpristupni ekonomski program 2010.-2012. [Online] Zagreb: Vlada Republike Hrvatske. Dostupno na: <https://euinfo.pravo.hr/zapis.aspx?zapisID=168> [Pristupljeno 25. siječnja 2017.].
- Vlada Republike Hrvatske (VRH) (2011) Pretpristupni ekonomski program 2011.-2013. [Online] Zagreb: Vlada Republike Hrvatske. Dostupno na: <https://vlada.gov.hr/UserDocsImages//Sjednice/Arhiva//105-2.pdf> [Pristupljeno 25. siječnja 2017.].
- Vlada Republike Hrvatske (2012) Pretpristupni ekonomski program 2012.-2014. [Online] Zagreb: Vlada Republike Hrvatske. Dostupno na: <http://www.mfin.hr/hr/pretpristupni-ekonomski-program> [Pristupljeno 25. siječnja 2017.].
- Weingarten, P., Froberg, K., Winter, E., Schreiber, C. (2003) Quantitative Analysis of the Impacts of Croatia's Agricultural Trade Policy on the Agri-Food Sector, Discussion Paper, No. 56 [Online] Halle: Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe. Dostupno na: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/28575/1/392917149.pdf> [Pristupljeno 17. ožujka 2017.].
- World Trade Organization (WTO) (1995) Accession of Croatia: Questions and Replies to the Memorandum on the Foreign Trade Régime. [Online] Genève: World Trade Organization. Dostupno na: [https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S006.aspx?Query=\(%20@Symbol=%20wt/acc/v/*\)&Language=ENGLISH&Context=FomerScriptedSearch&languageUIChanged=true#](https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S006.aspx?Query=(%20@Symbol=%20wt/acc/v/*)&Language=ENGLISH&Context=FomerScriptedSearch&languageUIChanged=true#) [Pristupljeno 20. listopada 2016.].
- World Trade Organization. (1996a) Accession of Croatia: Additional Questions and Replies to the Memorandum of the Foreign Trade Régime. [Online] Genève: World Trade Organization. Dostupno na: [https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S006.aspx?Query=\(%20@Symbol=%20wt/acc/v/*\)&Language=ENGLISH&Context=FomerScriptedSearch&languageUIChanged=true#](https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S006.aspx?Query=(%20@Symbol=%20wt/acc/v/*)&Language=ENGLISH&Context=FomerScriptedSearch&languageUIChanged=true#) [Pristupljeno 20. listopada 2016.].
- World Trade Organization. (1996b) Accession of Croatia: Additional Questions and Replies to the Memorandum on the Foreign Trade Régime. [Online] Genève: World Trade Organization. Dostupno na: [https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S006.aspx?Query=\(%20@Symbol=%20wt/acc/v/*\)&Language=ENGLISH&Context=FomerScriptedSearch&languageUIChanged=true#](https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S006.aspx?Query=(%20@Symbol=%20wt/acc/v/*)&Language=ENGLISH&Context=FomerScriptedSearch&languageUIChanged=true#) [Pristupljeno 20. listopada 2016.].

- World Trade Organization. (1996c) Accession of Croatia: Additional Questions and Replies to the Memorandum on the Foreign Trade Régime. [Online] Genève: World Trade Organization. Dostupno na: [https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S006.aspx?Query=\(%20@Symbol=%20wt/acc/v/*\)&Language=ENGLISH&Context=FomerScriptedSearch&languageUIChanged=true#](https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S006.aspx?Query=(%20@Symbol=%20wt/acc/v/*)&Language=ENGLISH&Context=FomerScriptedSearch&languageUIChanged=true#) [Pristupljeno 20. listopada 2016.].
- Žimbrek, T., Franić, R., Juračak, J. (2001) Strateški prioriteti hrvatske poljoprivrede - ograničenja i mogućnosti. *Agroeconomica Croatica*, 1 (1), 1-14.
- Žimbrek, T., Par, V., Žutinić, Đ., Franić, R., Grgić, I., Kovačić, D., Juračak, J., Radman, M., Svržnjak, K., Kovačević, D., Hrsto, D. (1999) Stanje hrvatske poljoprivrede i ocjene mogućih promjena. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Agronomski fakultet.